TOG’AY MURODNING «MOMO YER QO’SHIG’I» QISSASIDA MILLIY XARAKTER VA XALQONA BADIIY TAFAKKUR

Boboyorova Dilrabo Kamolovna
BuxDPIAL ona tili va adabiyot fani o’qituvchisi,
BXU 2-bosqich magistri
dilibobоyorova@mail.ru

Annotatsiya. *Maqolada Tog’ay Murodning «Momo Yer qo’shig’i» qissasi misolida milliy xarakter talqini va asarning xalq og’zaki ijodi bilan bog’liq poetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Serjant Orziqulov va Pahlavon Daho obrazlari qiyosida milliy ildizga sadoqat va undan uzilish masalasi yoritiladi, qissa yakunidagi «sut qo’shig’i» sahnasining ramziy mazmuni ochib beriladi.*

Kalit so’zlar: *Tog’ay Murod, «Momo Yer qo’shig’i», milliy xarakter, xalqona tafakkur, Yer-Ona, obraz, ramz, kinoya.*

Abstract. *The article examines the interpretation of national character and the folk-rooted poetics of Tog’ay Murod’s novella “Momo Yer qo’shig’i” (“The Song of Mother Earth”). Through a comparison of the images of Sergeant Orziqulov and Pahlavon Daho, it explores loyalty to one’s national roots and alienation from them. The study shows how the narrative draws on oral folk tradition through short rhythmic sentences, repetition, refrains, rituals, folk humour and song, and reveals the symbolic meaning of the closing “milk song” scene, in which a person cut off from the earth is left suspended between two worlds.*

Keywords: *Tog’ay Murod, “Momo Yer qo’shig’i”, national character, folk thinking, Mother Earth, image, symbol, irony.*

Tog’ay Murod o’zbek nasrida xalq hayotini, uning tili va dunyoqarashini chuqur his etgan ijodkorlardan biri sanaladi. «Momo Yer qo’shig’i» qissasi dastlab «Qo’shiq» nomi bilan «Yoshlik» jurnalining 1987-yil 3-sonida e’lon qilingan, o’sha yili kitob holida chop etilgan, muallif qayta ishlagan varianti esa 1994-yilda «Ot kishnagan oqshom» to’plamida nashr etilgan. Matn oxirida 1985-yil sanasi qo’yilgan. Asar qayta qurish va oshkoralik davri nafasi bilan yo’g’rilgan bo’lsa-da, uning mavzusi bu davr doirasidan ancha keng: gap inson va uning ildizi, o’zlik va o’zgalik haqida boradi.

Qissa nomidagi «Momo Yer» iborasi xalq tafakkurida qadimdan mavjud Yer-Ona e’tiqodiga ishora qiladi. Shu bois tahlilda ikki savol markaziy o’rin tutadi: yozuvchi milliy xarakterni qanday tasvirlaydi va bu tasvir qanday xalqona badiiy vositalar orqali yaratiladi.

Voqealar uch avlod: Xumor momo, serjant Orziqulov va Turson (Pahlavon Daho) zanjiri bo’ylab rivojlanadi. Momo va serjant tuproq bilan bog’langan, mehnat va sabr

ularning hayot tarzi. Turson esa o’qib, shaharga chiqadi va asta-sekin ildizidan uzoqlashadi.

Ism qo’yish sahnasi bu jihatdan e’tiborga loyiq. Ketma-ket uch farzandidan ayrilgan oila «hayot sohibi bo’lsin, hayotda tursin», deya nabirani Turson deb ataydi (6-bo’lim). Ism xalq tushunchasida niyat va duodir. Daho esa aynan shu ismdan or qiladi: «Turson, o’tirsin, yotsin… shuyam gap bo’ldi-yu!» deya o’ylab, o’ziga «Pahlavon Daho» taxallusini tanlaydi (9-bo’lim). Ota-bobo bergan ismdan voz kechish uning ma’naviy uzilishining birinchi belgisi. Keyinroq xabarchi chol Dahoga nasihat qiladi: hech bandani ota-bobosi ismi-shariifidan judo etmasin (18-bo’lim). Xalqning bu oddiy gapi qissaning butun g’oyasini oldindan ko’rsatib turadi.

Askarlikdan qaytgan yigit onasini rus tilida gapirib quchoqlaydi. Otasi uni qamchi bilan quvib, «qobil askar bo’lish»ga undaydi va shu tariqa «askarga til bitadi» (4-bo’lim). Keyin mol tappisi yopishni buyuradi. Yigit devorga tappi yopar ekan, devordagi qator tappilarda onasining panja izlarini ko’radi. Loy, tappi, devor Yer bilan, ona mehnati bilan bog’liq timsollar. Orziqulov shu daqiqadan o’z xalqining bir bo’lagiga aylanadi, podachilik esa uning umr yo’liga aylanadi.

Urushdan qaytgan serjant uchun orden-medallar maqtanish vositasi emas. «Urushning oti o’chsin, bolam. Sizlar so’ramanglar, men aytmayin», deydi u (6-bo’lim). Ordenlarini tuz xaltaga solib sandiqda saqlashi (49-bo’lim) va faqat bayram kunlari taqishi jabhada ko’rgan dahshatni qadrlaydigan, lekin uni ko’z-ko’z qilmaydigan xalq tabiatining ifodasi.

Farzandi uning orden-nishonlaridan uyalib, jig’ibiyron bo’lib yursa ham, otasi «mehmon otangdan ulug’» qoidasiga amal qiladi (45-bo’lim). Pashshalarni yalpiz bilan haydashi, tulki, it, buloq, qir bilan bog’liq lavhalar uning dunyosining jonli qismi bo’lgan tabiatni ko’rsatadi. Buzoq tug’ilgani xabarini yetkazib, suyunchiga chopon olgani haqidagi xotirasi («suyunchiga bir chopon bo’ldim», 47-bo’lim) qissa boshidagi suyunchi sahnasi (1-bo’lim) bilan kompozitsion halqa hosil qiladi: xalq ichida quvonch ham, g’am ham jamoaviy.

Biroq yozuvchi milliy xarakterni ideallashtirmaydi. Jabhada mardlik ko’rsatgan serjant idora oldida o’zini yo’qotib qo’yadi: «ariza» so’zini aytolmay «noma, noma!» deydi (67-bo’lim), tosh yo’l va jo’mrak so’rab beshinchi bor kelganida esa «katta» uni haydab chiqaradi. «Urushda o’qqa uchsam bo’lmasmidi» degan nolasi (69-bo’lim) xalqning tarixiy sabr-toqati va uning ortidagi ijtimoiy ojizlikni birdaniga ochib beradi.

Asar qisqa jumlalarda, takror va parallelizmlar asosida quriladi: «Qo’li sandiqda bo’ldi. Ko’zi ostonada bo’ldi» (1-bo’lim). «Ko’rmish momo», «bilmish momo» kabi sifatdosh shakllari eski rivoyat va doston ruhini beradi, «bo’ldi» fe’lining anaforik takrori esa epik sokinlik va marosimiylik yaratadi.

Suyunchi so’rash, momoning kalishini yashirib qo’yish va shu bois qisir qolgan molini suyunchiga atab yuborishi (1-bo’lim) xalq marosimlarining ifodasi. Serjantning qaytgandagi gaplari el orasida hazilga aylanadi, bolalar uni taqlid qiladi (5-bo’lim).

Kino sahnasida (13-bo’lim) tomoshabinlar bamisoli qiziqchilardek izoh beradi, hushtak chaladi. Bu lavhalar yozuvchi nigohidagi xalqni, ya’ni ko’ngli ochiq, hazilkash, ichi oq xalqni gavdalantiradi.

«Tayyor avtobus, shaharga boring. Madaniyatli odamlar shaharga boradi» jumlasi do’konchi, sartarosh va oshpazning og’zidan takrorlanadi (17-bo’lim). Ertaklardagi qaytariq formulaga o’xshagan bu refren qishloq xalqining shahar madaniyatiga bo’lgan achchiq kinoyasini ifodalaydi. Radiokarnaydan eshitilgan «jannatmakon nurafshon qishloq» haqidagi rasmiy gaplar (20-bo’lim) esa shu kinoyaning ikkinchi qutbi: shior bilan haqiqat orasidagi tafovut.

Buloq bo’yida magnitofondan taralgan Furqat g’azali «Kishi holimni bilmas, mehribonidin adashgonman…» (55–56-bo’limlar) Daho ruhiy holatining aniq ifodasi, ammo u buni anglamaydi va g’azalni «primitiv dialektikada yozilgan» deb mazax qiladi. Xalq ruhi unga ko’zgu tutganda, u o’z aksini ko’ra olmaydi.

Daho obrazi milliy xarakterning inkor qutbi sifatida berilgan. U avval ismidan, keyin ota-onasi, xotini va bolalaridan, nihoyat, xalqidan voz kechadi. Xalqni «poda» deb ataydi (40-bo’lim), o’zini esa «fazoga intilgan inson» deb biladi.

Daho G’arb adabiyoti ta’sirida: Prust, Kafka, Joys, Delyuz nomlari uning dunyoqarashining tayanchi. U o’z she’rini Delyuz she’ri bilan solishtirib, farqni faqat «Delyuz fransuz, men o’zbekman» deb tushuntiradi (41-bo’lim). Yozuvchi taqlidchilikni, ildizsiz «novatorlik»ni fosh etadi. Dahoning o’zi anglagan haqiqat, ya’ni barcha oqim va maktablar badanda va ko’ngilda yo’qlikdan tug’ilgani, yozuvchining badiiy qarashini ifodalaydi: haqiqiy san’atga quvvatni tabiat va xudo beradi. Biroq Daho aynan shu daqiqada tabiatga ham, xudoga ham tupuradi va Qur’onni yoqadi (41-bo’lim). Bu uning ma’naviy tanazzulining cho’qqisi.

Daho ijodkor sifatida ham, fuqaro sifatida ham soxtalikka mubtalo. «Ona tuproq obrazi» haqidagi maqolada uning she’ridagi «tufroq» so’zi «obraz» deb ulug’lanadi, Daho esa uyalib, bu so’z obraz bo’la oladimi, deb o’ylaydi (33-bo’lim). Yer-Ona haqida so’z yuritgan tanqidchi ham, shoir ham Yerdan uzoq: bu chuqur kinoyadir. Dahoning vatanparvarligi (Orol masalasi) va xalqparvarligi (Bo’stonliq zavodi) ham soxta: «Orol to’ladimi, qurimaydimi, mening necha pullik ishim bor» (42-bo’lim). Urush qatnashchilarini aldab-suldab imzo yig’ib, ro’yxatga urushdan qaytmagan jangchining ismini ham qo’shib yozishi (65–67-bo’limlar) uning axloqiy tubanligini yanada oshkor qiladi. Daho qanchalik yuksaklikka intilsa, shunchalik yolg’izlanadi: xotini bolalari bilan idoraga kelganda orqa eshikdan qochib ketishi (26-bo’lim), otasining orden-nishonlaridan uyalib qizarishi (45-bo’lim) uning ichki bo’shlig’ini ko’rsatadi.

Qissaning kulminatsiyasi oxirgi uch bo’limda. Serjant og’ir kasal, o’lim to’shagida ham «Poda vaqti bo’ldi shekilli…» deydi va o’g’lidan molni podaga haydashni so’raydi (71-bo’lim). Daho zarang tayoqni oladi, ammo uni qanday ushlashni eslay olmaydi: yelkasiga qo’yadi, yerga sudraydi, oxiri «juzdon misol qo’ltiqlab» oladi (72-bo’lim). Tayoq bobodan otaga, otadan o’g’ilga o’tadigan merosning ramzi, Dahoning uni ushlay

olmasligi esa avlodlar rishtasining uzilganini bildiradi. Hamqishloqlar ham podadan voz kechgan: kimdir sigirini sotadi, kimdir «diplomi bor» deb podaga chiqmaydi (73-bo'lim). Bu manzara butun bir turmush tarzining tanazzulidir.

Daho tomdagi xashak uyumiga chiqib olib, narvonni o'zi tepib yuboradi: «O'lib ketmaydimi. Yuqori ko'tarilib oldim, bo'ldi-da» (74-bo'lim). Qaytish yo'lini o'z qo'li bilan yo'qotish ramziy harakatdir. Shu payt u onasi Oyxolning govmish sog'ib kuylagan qo'shig'ini eshitadi (75-bo'lim). Qo'shiq xalq allalari ruhida yaratilgan: qisqa misralar, ohangdosh qofiyalar, «xush-xush» undovlari. Ayol hayvonni «sen ro'zg'orimiz obodi bo'lding, bolalarimiz rizq-ro'zi bo'lding» deya ulug'laydi va «bizning sutimiz qurisa qursin, ammo sening sutinging qurimasin, govmishim» deb duo qiladi. Bu yerda inson va tabiat, ona va mol, sut va hayot yagona butunlik sifatida namoyon bo'ladi.

Onaning qo'shig'i qissa nomidagi «Momo Yer qo'shig'i»ning o'zi: u Yerning, hayotning, mehrning qo'shig'i. Daho uni eshitadi, biroq anglamaydi: «Daho qo'shiqdan karaxt bo'ldi» (76-bo'lim). Qissa yakuni shu sababdan fojiaviy: «Oyoqlari yerga yetmadi! Ona Yer olis bo'ldi! … Momo Yer yo'q bo'ldi! … Osmon olisdan-olis bo'ldi! Momo Yer osmondan-da olis bo'ldi! Pahlavon Daho muallaq qoldi» (77-bo'lim). Dahoning «osmonga intilishi» qadimdan kelgan tuproq, ota-ona va xalq tafakkuridan uzilgan edi. Yerdan uzilgan inson osmonga ham yetmaydi, ikki dunyo orasida muallaq qoladi.

«Momo Yer qo'shig'i» milliy xarakterni ikki qutbda tasvirlaydi. Bir tomonda serjant Orziqulov va Xumor momo timsolida kamtarlik, sabr-toqat, mehnatsevarlik, mehmondo'stlik, tabiat bilan uyg'unlik va hazilkashlik, ikkinchi tomonda shu qadriyatlardan uzilgan, soxta ziyolilik va g'arbparastlik girdobiga tushgan Pahlavon Daho turadi. Yozuvchi birinchisini ideallashtirmaydi, uning idora oldidagi ojizligini yashirmaydi, ikkinchisini esa nafaqat hajv qiladi, balki chuqur achinish bilan tasvirlaydi.

Xalqona badiiy tafakkur asarning poetik tabiatida namoyon bo'ladi: qisqa ritmik jumlalar, takror va refrenlar, marosimlar, xalq kulgisi, qo'shiq va g'azal. Qissa nomi va yakuniy sahna bu tafakkurning markaziy ramzini beradi: Yerdan, ildizdan, xalq qo'shig'idan uzilgan inson va uning ijodi muallaq qoladi. Shu orqali Tog'ay Murod milliy o'zlik masalasini ham estetik, ham axloqiy jihatdan chuqur qo'ygan.

FOYDALANİLGAN ADABİYOTLAR

1. Quronov D. Qalblarni larzaga solgan xirgoyi. Hurriyat gazetasi 2007
2. Nazarov B. Davralari davom etadi. 2007. ziyouz.com
3. Men qaytib kelaman. Tog`ay Murod zamondoshlari xotirasida.-Toshkent: Yangi asr avlodi,
2007. -280 b
4. Qosimov U. Tog`ay Murod ijodi. -Toshkent: Yozuvchi, 1997. -28 b

5.Tog’ay Murod. Momo Yer qo’shig’i (qissa). «Yoshlik» jurnali, 1987, 3-son.
6.Tog’ay Murod. Ot kishnagan oqshom. «Sharq» nashriyot-matbaa konserni Bosh tahririyati,
1994.